

"וְנָתַתִּי לְכֶם רְעִים כְּלִבִּי, וְרָעוּ אֶתְכֶם דְּעָה וְהִשְׁפִּילִי"
(ירמיהו ג, טו)
"בדורות הבאים, כאשר תסתלק הקנאה ותאוות השררה
יסתפקו כל בני ישראל בו [במשנה תורה] לבדו"
(רבנו, אגרת לתלמידו ר' יוסף).
"לי נדמה כי מחמת הניתוק מתורת רבנו הגדול
לכל ענפיה רבתה השחיתות בכל ענפי החיים"
(הגר"י קאפח, הקדמה לספר קורבנות).

חוט של דעת

על נגיעתו העמוקה של משנה תורה בהווית החיים

יוחאי מקבילי

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. קבלת המצוות
- ג. ממדע לדעה
- ד. קריאה להכרה
- ה. חיים ואהבה
- ו. הליכות משנה תורה
- ז. על חירות ואחריות
- ח. פסח - פדות נפשנו

א. פתיחה

בשנה הבאה, תשס"ד, ימלאו 800 שנה לפטירתו של הנשר הגדול: רבנו משה בן מימון – הרמב"ם.¹ אין צורך להכביר במילים על מי שהאיר באור יקרות את התורה ואת חכמת עולמה. מבין יצירותיו הנפלאות, אין ספק כי מפעלו המונומנטלי הוא משנה תורה – סיכום כל תורה שבעל פה. מפעל פלאות של איש אחד בכתובה חיה של כלליה ופרטיה של תורת ה' במעשה ובמחשבה.²

¹ נראה כי הדעה המסתברת ביותר על תאריכי שנותיו של הרמב"ם היא (1138 דתצ"ח - 1204 כ' טבת דתתקס"ה).
² המובאות ממשנה תורה הם עפ"י נוסח 'מכון ממרא' (www.mechon-mamre.org – נוסח רוב כת"י תימן). במקום שיש חילופי נוסח משמעותיים הם עפ"י נוסח כתבי היד הן במהדורת הגר"י קאפח והן במהדורת "יש פשוטה" לרב רבינוביץ'. ההפניה למספור ההלכה היא עפ"י מהדורת 'מכון ממרא' ומהדורת הגר"י קאפח ובסוגריים מרובעות המספור כבדפוסים.

במאמר זה אנסה לעמוד על משמעותו של ספר ה"מקבץ לתורה שבעל פה כולה" כלשונו של המחבר בהקדמתו למשנה תורה,³ ולמסר הרלוונטי הנובע מסיכומה של התורה, ויותר מכך מלימוד משנה תורה, על החיים: המעשה, ההבנה והתודעה.

ב. קבלת המצוות

המנסה לעמוד על עומק שבילי מחשבתו של הרמב"ם, ספק אם יצליח, אם ימנע מלהקדיש שימת לב מיוחדת למושג "דעה". מושג זה המוגדר יותר מאשר פעם אחת במשנה תורה (במורה הנבוכים אף הוקדש פרק להבהרתו), ומשמש כבריח מקצה לקצה במשנה תורה, הוא סוד קריאתו של הרמב"ם להכרת ה'.

כדי להבין לאשורם דברים אלו, במסגרת מאמר זה, נתבונן בתמציתיות על רמות קבלת האדם את חובתו, כפי כוחו.

הרמה הראשונה היא רמת **המעשה**, עשיית המצוות, שהרי מצוות אינן צריכות כוונה (מלבד מצוות שכל כולן מחשבה): "אכל מצה בלא כוונה, כגון שאנסוהו גויים לאכול - יצא ידי חובתו".⁴ בית הדין אף כופה על האדם **לעשות** את המוטל עליו, וכן כופים על הציבור. במקרים חריגים מטרת הכפייה על האדם תהא אף **לרצות** (!) את הטוב, במובן שחרורו של האדם מיצרו הרע האונסו: "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני".⁵

רמת הקבלה השניה היא **הלימוד**, הידיעה וההבנה, תהליך המתחולל מתוך כוחות הנפש של רכישת המידע; בו "כל איש מישראל, חייב בתלמוד תורה: ... לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה",⁶ אך בראש וראשונה דרישת הקדם היא המידות

³ הקדמה למשנה תורה, סעיף לט. ראוי להדגיש כי אע"פ שהעניינים הנידונים כאן מצויים גם בספריו האחרים של הרמב"ם, עניינו של מאמר זה הוא במשנה תורה כספר של דעה. מתוך כך יובאו כמעט רק מובאות ממשנה תורה, מה גם שזהו הספר היחיד שנכתב על טהרת לשון הקודש, ובו ניתן לעמוד על השימוש השונה במושגים ובמשמעותם.

⁴ ספר זמנים, הלכות חמץ ומצה פ"ו, ה"ג. בעניין מצוות אינן צריכות כונה, והחריגים לכלל זה, ראה גם דברי הגר"י קאפח בהל' קרית שמע פ"ב, ה"א (הערה ב); הלכות שופר סוכה ולולב פ"ב, ה"ד (הערה ח); הלכות חמץ ומצה פ"ו, ה"ג, ואף דברי הרב רבינוביץ ביד פשוטה, ותשובת ר' אברהם בנו של הרמב"ם סי' כ"ז (מהדורת פרדס) המובאת שם.

⁵ "עד שיאמר רוצה אני" - דין זה נמצא במתן גט (גירושין פ"ב, ה"ט"ז [כ] ועיין שם ביאורו הנפלא של הרמב"ם על נפש האדם ועל מהותו, והערותיו של הגר"י קאפח), ואף בחובת קרבנות (סוף פרק יד ממעשה הקרבנות).

⁶ ספר המדע, הלכות תלמוד תורה פ"א, ה"א[ח].

ויראת השמיים:⁷

אין מלמדין דברי תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה, ובודקין אותו; ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש, ומלמדין אותו.⁸

רמת הקבלה השלישית היא התודעה – ההכרה, עיסוקו המחשבתי המתמיד של האדם במושגי האמת פרי-הלימוד והמעשה, בתורה, בה', באמת-הנצח; תפיסת האדם את הנהגת ה' בעולם, והתקרבותו של האדם למימוש מהותו בחייו היומ-יומיים. בלשונו של הרמב"ם: הדעה. דעה זו הריהי שלב הנמצא מעבר למעשה, ומעבר להבנה, והיא היא הווייתו הקיומית של האדם.

עיסוק מקיף במשולש הקשרים מעשה-לימוד-תודעה חורג ממאמר זה, נסתפק באמירה כי רמות קבלה אלו מאופיינות בקשר הן של התקדמות והן של חזרה חלילה: למשל, תדירות מעשים טובים מביאה לדעות קבועות ומבוססות, תלמוד תורה לפני דעה, תלמוד תורה מביא לידי מעשה, ועוד.⁹ ההלכה הבאה מאפיינת את הקשר בין דעה למעשה, ותשמש כנקודת מוצא לעיסוק מעמיק במושג דעה:

וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שייקבעו בו - יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות, ויחזור בהן תמיד, עד שיהיו מעשיהן קלים עליו ולא יהיה בהם טורח, וייקבעו הדעות בנפשו.¹⁰

ג. ממדע לדעה

שלב זה זוקק הבחנה בין המונחים "מדע" ו"דעה", המובאות הבאות יחדו את השוני בין המושגים:

[על אפשרויות הבחירה של האדם]... אילו היה שם דבר שמושך את האדם

⁷ בעניין יראת שמים, ראה גם ספר שופטים, הלכות מלכים ומלחמותיהם א, ט. עיין בירור המושג יראת ה' בידי פשוטה" לרב רבינוביץ שליט"א בהלכות תשובה פ"י, ה"ה ולעומתו את דברי הר"י קאפח בהלכות יסודי התורה פ"א, ה"ב (הערה ב).

⁸ הלכות תלמוד תורה פ"ד, ה"א. ראה מו"נ ח"ג פכ"ז, על יחסי הקדימות והחשיבות בין תיקון הגוף (המעשים והמידות) לתיקון הנפש (השקפות). והרי הלכות דעות קודמות להלכות תלמוד תורה.

⁹ ראה למשל על תלמוד ומעשה בהלי תלמוד תורה פ"א, ה"ד; על קדימות לימוד לדעה ראה הלי תשובה פ"י, ה"ט.

¹⁰ ספר המדע, הלכות דעות פ"א, ה"א [ז].

בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים [כלומר לנטיה מולדת], או **למדע מן המדעות**, או **לדעה מן הדעות**, או **למעשה מן המעשים**, כמו ש...¹¹

"...אלא יהיה הישראלי מובדל מהם [מהגויים] וידוע במלבשו ובשאר מעשיו, כמו שהוא מובדל מהן **במדעו ובדעותיו**".¹²

הרי שדעה אינה מדע, ואף אינה מעשה. תהא זו החמצה, אם לא חוסר דיוק להגדיר 'דעה' רק כמידות. המקור הבא, מתוך פרקי הנביא – תכלית האדם - תעמידנו על ההבחנה בין מידות טובות לדעה נכונה. פעם נוספת, נבחין בשלוש רמות: חכמה, מידות (מעשים) ודעה:

מיסודי הדת, לידע שהאל מנבא את בני האדם; ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה, גיבור **במידותיו**, ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד, **בעל דעה רחבה נכונה עד מאוד**.¹³

מיהו 'בעל דעה' הבא לאחר כשרון החכמה ('חכם גדול בחכמה') והמעשה ('גיבור במידותיו')? מהי משמעות הביטויים "רחבה" "נכונה עד מאוד"? המשכה של ההלכה בתיאורו של הנביא תובילנו להגדרת פסגת המושג דעה:

אדם שהוא ממולא בכל המידות האלו, שלם בגופו, כשייכנס לפרדס ויימשך באותן העניינות הגדולים הרחוקים, ותהיה לו דעת נכונה להבין ולהשיג, והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן, והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטילים, ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו, אלא **דעתו תמיד פנויה למעלה**, קשורה תחת הכיסא, להבין באותן הצורות הקדושות הטהורות, ומסתכל בחכמתו של הקדוש ברוך הוא כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ, וידוע מהן גודלו - מיד רוח הקודש שורה עליו.

¹¹ ספר המדע, הלכות תשובה פ"ה, ה"ה[ד].

¹² ספר המדע, הלכות עבודה זרה וחוקות הגויים פ"א, ה"א.

¹³ יסודי התורה פ"ז, ה"א. 'בעל דעה' ובהמשך יוזכר הביטוי 'בעל מדע'. בהבדל שבין חכמה ובעלי דעה ראה הל' סנהדרין פ"ב, ה"א "אנשים **חכמים** ונבונים, מופלאין **בחכמת** התורה, בעלי **דעה** מרובה, ויודעין..."; איסורי ביאה פי"ד, ה"ד[ג] "בעל **חכמה** שעושה מצוות אלו, **ויודען**"; הל' תשובה פ"ח, ה"י "אבל **החכמים** ובעלי **דעה**...".

פסגת משמעה של דעה היא תודעה, הכרה ("דעתו תמיד פנויה למעלה"); ומדע – משמעו ידיעה, קניית ידיעות, הבנה. תהליכי הדעה – מדע סובבים יחד ("דעתו תמיד פנויה...להבין...ויודע...רוח הקודש").¹⁴ הוויתו של האדם 'לקנות' לתוכו ("בעל דעה") באופן תמידי את המשמעות, העיסוק, ההרהור באמת – היא מתכונותיו של הנביא. הכרה זו – באה לו לאדם רק לאחר ביסוס אמיתי של כל היקפי החיים והיבטיהם. "דעה רחבה" – משמעה "ומסתכל בחכמתו של הקדוש ברוך הוא כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ". "דעה נכונה" – משמעה מבוססת, מתוך מופת ("להבין ולהשיג"). וכפי שצפוי כשירצה הרמב"ם להגדיר אנשים שקנו ידיעות, ישתמש ב"בעל מדע":¹⁵

דבר ידוע אצל החכמים **בעלי שכל ומדע**, שהשמש גדולה מן הארץ מאה ושבעים פעמים.¹⁶

ההיגד שהשמש גדולה מן הארץ פי מאה ושבעים שייך לקטגוריה של ידיעת האדם ולא להכרתו, כך יאמר הרמב"ם לקראת סיום הפרקים המתארים את מהלכי גרמי השמיים:

ומאחר שכל אלו הדברים, בראיות ברורות הם, שאין בהם דופי, **ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם**... שכל דבר שנתגלה טעמו, ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי - אין סומכין על זה האיש שאמרו, או שלימדו; אלא על הראיה שנתגלתה, והטעם שנודע.¹⁷

במילים אחרות, עצם ידיעה זו אדם יכול לרכוש ברצונו ואין לו דבר שכופהו על כך, אך תוכנה של ידיעה זו – אם אמיתית היא – אינה נפגמת ברצון האדם: בין ירצה

¹⁴ ראה להלן בפרק על 'חיים ואהבה' את יחסי הגומלין בין מדע ולדעה.

¹⁵ השימוש במושג "מדע" מופיע עוד במשנה תורה: הראשון הוא בהקדמה למשנה תורה (סעיף לח): "ועוד חיברו הלכות פסוקות, בעניין האסור והמותר והחייב והפטור, בדברים שהשעה צריכה להם, כדי שיהיו קרובים למדע מי שאינו יכול לירד לעומקו של תלמוד...". הפעם השניה היא במובנו של המושג נבואה: "מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם" (הלכות תשובה פ"ג, ה"ט"ז [ח]), אף כאן הדברים נאמרו בדקדוק רב, וראה יסודי התורה פ"ז, ה"ט"ו [ז] וכן מו"נ ח"ב, פל"ח. וראה בהמשך על קריאתו של הספר הראשון במשנה תורה ספר המדע. וכן "כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה'..." (שמטה פי"ג, ה"יא[ג]) ממדעו לדעה.

¹⁶ ספר הפלאה, הלכות שבעות פ"ה, הכ"ב.

¹⁷ ספר זמנים, הלכות קידוש החודש פ"ז, הכ"ד.

האדם לקבל, בין שלא ירצה, הרי השמש היא פי מאה ושבעים מכדור הארץ. ידיעה זו – אף אם היא הובהרה לאדם על הוכחותיה הפיזיקליות והמתמטיות – אינה בהכרח חלק ממהותו של האדם, שהרי האדם בוודאי אינו רק מאגר מידע, אפילו היא זה מידע מוכח וברור, אפילו יהא מידע זה מכיל את תורת הסוד: מעשה בראשית ומעשה מרכבה, ה"פרדס" (!). מנגד, התודעה - או מעתה ה'דעה' – כמתן המשמעות של הידע תוך הרהור בו - והיא היא מהותו של האדם וחיו. ורק ברצונו של האדם נקבעת דעה זו בנפשו.¹⁸ הבנה זו של המושג דעה – כדבר ההופך להיות כחלק מהותי של האדם, מוגדר במשנה תורה כבר בפרק הרביעי מתוך אלף פרקיו:

נפש כל בשר, היא צורתו שנתן לו האל. והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם, היא צורת האדם השלם בדעתו; ועל צורה זו נאמר בתורה "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א, כו), כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, עד שיידמה להן... ולפיכך צריך להיזהר בשמות, שלא תטעה: וכל שם ושם, יילמד מעניינו.¹⁹

אף אנו נאמר, המילים "לידע", "יודע", "דעה" (ומילים משורש זה) משמשות במובנים שונים המקיימים ביניהם אף קשר של רצף, וכל שם ילמד מעניינו. אף על פי כן ניתן לומר כי חוט של דעת משוך בין מדע לדעה.

הכרה - דעה - זו מביאה טוב נצחי לבעליה, היא הנפש הנקנית: "יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגלמים, ויודעת בורא הכול, ועומדת לעולם, ולעולמי עולמים".²⁰ והיא "צורת הנפש, שהיא הדעה שהשיגה הבורא כפי כוחה והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים".²¹

ד. קריאה להכרה

הרמב"ם קורא, אם כן, לאדם לקנות דעה לעצמו – תודעה בה האדם מעסיק את מחשבתו - לא רק אוסף ידיעות. מושג זה הובהר שוב במורה הנבוכים:

¹⁸ התרגיל המחשבתי הבא (שעתיד להפוך למציאותי ביום מן הימים!) יש בו כדי להבהיר את המושגים: נניח כי אפשר לאצור את מאגר הידע המדעי העולמי (מסקנות והוכחות) לכדי תקליטור ולחברו למוחו של אדם כחלק אינטגרלי ממאגר הידע של האדם. כלום אדם זה רכש דבר מה מהותי (=דעה יתירה)? כלום! ראה גם בהמשך המשל המוזיקלי.

¹⁹ ספר המדע, הלכות יסודי התורה פ"ד, הי"ד [ח].

²⁰ יסודי התורה ד, יד-טו [ח-ט].

²¹ תשובה פ"ח, הי"ו [ג].

דע אתה המעיין במאמרי זה כי **הדעה** אינו העניין הנאמר בפה, אלא העניין **שהצטייר בנפש** כאשר מאמתים אותו שהוא כך כפי שהצטייר... ואין קביעת דעה כי אם לאחר השכלה.²²

במובן המשתמע מקטע זה דעה אפילו אינה השקפה, אלא אם כן "הצטיירה" בנפש. כעת יקל להבין מדוע קרא הרמב"ם לחטיבת ההלכות השניה במשנה תורה "הלכות דעות", לא רק משום שהמונח דעות משמש במובן של מידות, דפוסי התנהגות, אלא בעיקר משום שתכונות אופי ראויים, הם הם הבסיס והדרך להעניק לאדם את ההכרה הנכונה, את דרך החיים הטובה-הנצחית שבאה מתוך הלימוד:

לפי שכל אומנות וכל מדע וכל מידה **שנקלטו** [אפשר: שנשתרשו] היטב הם **תכונה בנפש**.²³

שהפרישות מביאה לידי טהרת **הגוף ממעשים** הרעים, וטהרת הגוף מביאה לידי **קדושת הנפש מן הדעות** הרעות, וקדושת הנפש גורמת **להידמות בשכינה**, שנאמר "והתקדשתם והייתם קדושים, כי קדוש אני".²⁴

שמו של "ספר המדע" – אף שהוא כולל דרישה לבקשת הדעה, נקרא כך כפי שהרמב"ם מעיד בהקדמה למשנה תורה, עם הסבריו לחלוקת הספר:

²² מו"נ ח"א, פנ"א. המובאות ממורה נבוכים הם בתרגומו של הגר"י קאפח. וכאן ראוי לשים לב לתרגומים אחרים של המילה הערבית "אעתקאד" – אמונה. ראה הערת הגר"י קאפח על אתר, וכן הערותיו במשנה תורה, הלכות יסודי התורה א, א, ספר המצוות, מצות עשה ראשונה, ועוד רבות. וראה מהדורת פרופ' שוורץ למו"נ הערה 15 להקדמה. ונדמה כי ההבדלים הינם סמנטיים, מהי הגדרת המושג אמונה, ומהו מיקומו בנפשו של האדם. אם אמונה היא בסיס **ראשוני** של חינוך ו"השקפה התפוסה בידי אדם במסורת וללא ידיעה יסודית" (הגדרת הגר"י קאפח שם) – דוגמאות לכך יהיו (כדברי הגר"י קאפח לשומעי לקחו) האמונה בביאת המשיח והאמונה בתחית המתים, אזי ניזהר מתרגום למושג אמונה. אך גם אם יתורגם אמונה, אין משמעותו אלא להוית האדם הבאה **לאחר** לימוד מעמיק, הרהור והכרה בדברים כחלק מיישותו של האדם.

המשך הדיבור במו"נ הוא: " כי קביעת הדעה היא אימות מה שהושכל, שהוא גם מחוץ למחשבה, כפי שהושכל במחשבה" ראה הערתו של הרב קאפח על אתר: "... והכוונה שהגיע האדם לידי **הכרה** שהוא במציאות כפי שהצטייר במחשבה כשהיא בשיא פשטותה ורוממותה...".

²³ מו"נ ח"א, פנ"ב, עיין שם תחילת הדיבר בניתוח סוגי תארי איכות: "הראשון: כתארך אדם באופי מאפיו העיוניים או המידותיים, והתכונות הנמצאות לו בשל היותו בעל נפש, כאומרך פלוני הנגר או הפרוש או החולה. ואין הבדל בין אומרך הנגר או אומרך **היודע** או **החכם**, **הכל תכונות בנפש**, ואין הבדל בין אומרך הפרוש או אומרך הרחוק, לפי שכל אומנות וכל מדע...".

²⁴ ספר טהרה, טומאת אוכלין פט"ז, הי"ד [יב].

ספר ראשון. אכלול בו כל המצוות שהן עיקר דת משה רבנו, וצריך אדם **לידע** אותם **תחילת** הכול- כגון ייחוד שמו ברוך הוא, ואיסור עבודה זרה. וקראתי שם ספר זה **ספר המדע**.²⁵

כלומר, כיון שהספר הראשון עוסק ב**ראשיתה** של החובה ("תחילת הכל"), הרי שמשמעו – ידיעה. במהדורתו של הרב קאפח הנוסח אף ברור יותר לעניינינו: "**להודיע** אותם תחילת הכל". על כל פנים, המושג "לידע" משמש הן כידיעה ראשונית, כמצוה ראשונה בפני עצמה וקודמת לכל, והן כבסיס להכרה עמוקה של ה'. שני המובנים אינם זרים זה לזה, שהרי מתוך הידיעה באה הדעה. ביטוי לכך הוא הקדימות לחובת ידיעת ה': "מצוה ראשונה ממצוות עשה, **לידע** שיש שם אלוה" (מנין המצוות הקצר בפתיחה משנה תורה) או בהלכות הפותחות את משנה תורה: "יסוד היסודות ועמוד החכמות, **לידע** שיש שם מצוי ראשון.... המצוי הזה - הוא אלוהי העולם, אדון כל הארץ". מייד לאחר מכן (מצוה שלישית) תבוא מצות אהבת ה', שנעסוק בה להלן. ספר המדע אף נחתם באותו עניין כפי שנפתח: "לפיכך צריך האדם לייחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות **המודיעין** לו את קונו כפי כוח שיש באדם להבין ולהשיג, כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה".²⁶

קריאה זו – בעלת הד ניכר היא בעולמו של הרמב"ם. כל ספר מספריו של הרמב"ם בכלל, וכל ספר מספרי משנה תורה, פותח הרמב"ם בקריאה זו, של קריאה ו**הודעה** להכרת ה', "בשם ה' אל עולם", הודעה הבאה מתוך דעה-הכרה, בדיוק כפי שעשה זאת אברהם אבינו "קריאה הכוללת מציאות ה' וחידוש העולם מאת אותו האלוה":²⁷

כיון **שהכיר וידע**, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עימהם... כיון שגבר עליהם בראיותיו, ביקש המלך להורגו; נעשה לו נס, ויצא לחרן. והתחיל לעמוד ולקרות בקול גדול לכל העם, ו**להודיעם** שיש אלוה אחד לכל העולם, ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם

²⁵ כך הוא הנוסח ברוב כת"י תימן ובכת"י אוקספורד.

²⁶ הלכה אחרונה בספר המדע. נשים לב כי משנה תורה נחתם במושג דעה: "ולא יהיה עסק כל העולם, אלא **לדעת** את ה' בלבד. ולפיכך יהיו חכמים גדולים, ויודעים דברים הסתומים העמוקים; וישירו דעת בוראם כפי כוח האדם, שנאמר "כי מלאה הארץ, **דעה** את ה', כמים, לים מכסים" .

²⁷ מו"נ ח"ג, פכ"ט.

מעיר לעיר ומממלכה לממלכה, עד שהגיע לארץ כנען, והוא קורא, שנאמר
 ויקרא שם - בשם ה', אל עולם.²⁸

ה. חיים ואהבה

כיוון שדעה היא הכרה, והכרה היא דעה שבאה מתוך השכלה ואימות, אך אינה
 מסתכמת בכך, מובן מדוע המושגים "הכרת האמת כפי שהיא", "קרבת ה'" "אהבת
 ה'", "דעת ה'" מתחלפים. נקל יהיה לראות זאת מדברי הרמב"ם:

דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בליבו של אדם, עד
 שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל שבעולם חוץ ממנה כמו שציווה ואמר
 "בכל לבבך ובכל נפשך": אלא בדעה שיידעהו. **ועל פי הדעה – על פי
 האהבה - אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה.**²⁹

...ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה ריבון העולמים, כדי
 שיהיו פתח למבין **לאהוב את השם**, כמו שאמרו חכמים בעניין **אהבה**,
 שמתוך כך אתה **מכיר** את מי שאמר והיה העולם.³⁰

אהבה בודאי אינה הבנה בלבד, אלא חיים מלאים. נשים לב לצדדי המטבע: הדעה
 מובילה לאהבה ("על פי הדעה – תהיה האהבה") ומנגד ההבנה מביאה לאהבה
 ("פתח למבין לאהוב"), המסקנה היא שאהבת ה' היא דעת ה'. וזה וזה – הדעה
 והאהבה - הם הם הכרת ה' ("בעניין אהבה, שמתוך כך אתה מכיר"). אכן, דעה
 מדע ומעשה מקיימים יחסי גומלין עמוקים ביניהם: אהבה לה' מעוררת את קיום
 המעשה (המצוות) ודרישת תלמוד התורה, ואף להיפך: קיומם של המצוות וידיעתן
 מעוררת את קרבת ה'.

דעה ומדע, ידיעה ואהבה, למה הדבר דומה? למנגינה. עניינו של איש המדע הוא
 בניסוח מתמטי-פיזיקלי של הצלילים. (השוה: הבנה מדעית, ביאור של "מעשה
 ריבון העולמים"); עניינו של נגן יהיה בהאזנה לצלילים אלו והרהור במשמעותם
 הפנימית לו (השוה: "לאהוב את השם"). גדול כוחו של היודע והמאזין לצלילים. אם

²⁸ ספר המדע, הלכות עבודה זרה פ"א, הי"ב-יג [ג]. הפסוק מבראשית כא, לג.

²⁹ תשובה פ"י, ה"י [ז]. גרסאת כת"י אוקספורד: "ועל פי הדעה – על פי האהבה".

³⁰ יסודי התורה פ"ב, ה"ב.

נמשיך משל זה למשנה תורה אזי ידיעת **ההלכות** הם כתיאור הנוסחאות, ההכרה הנובעת מהם היא ניגון הצלילים.

מתוך בירור זה יובן כי הרמב"ם אינו "רציונליסט" במובן הפשוט והקר של המילה. אומנם להכרה זו יגיע האדם מתוך שכלו, ולא מתוך דמיונו, אך לא במדע בלבד כי אם בדעה. יותר מכך, הרמב"ם ידגיש פעמים רבות כי במעשה ובמחשבה – בהם ביחד טמונה קרבת ה'.³¹

...אין שם [=לא קיים] צדיק גמור אלא בעל חכמה **שעושה** מצוות אלו, **ויודען**.³²

"הקדוש ברוך הוא נתן לנו תורה זו, עץ החיים" (תשובה ט, ד) – עצת חיים היא לאדם במעשהו, בהבנתו ובדעתו. בתום פירוט הלכות תמורה ועם מתן טעמה של הלכה, מסכם הרמב"ם את ספר הקרבנות במילים מופלאות:

וכל אלו הדברים - כדי לכופ את יצרו, ולתקן **דעותיו**. ורוב דיני התורה אינם אלא **עצות** מרחוק מגדול העצה, **לתקן הדעות וליישר כל המעשים**; וכן הוא אומר "הלוא כתבתי לך, שלישים - במועצות ודעת. להודיעך קושט אמרי אמת, להשיב אמרים אמת לשולחיד".³³

משעמדנו על מובנו הגדול של המושג דעה – הכרת ה', נוכל להבין כי הכרה זו, פועמת בכל נפשו של האדם, לא רק בשכלו, אלא בכל נפשו, שהרי "נפש האדם – אחת היא".³⁴ במילים אחרות, בכל חיו:

צריך האדם שיכוון **כל מעשיו**, כולם, כדי **לידע** את השם ברוך הוא, בלבד.³⁵

³¹ ראה סיומו של מורה הנבוכים העומד על הפסוק מירמיה: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי--כי אני ה', עושה חסד משפט וצדקה בארץ: כי באלה חפצתי, נאום ה'" – "...כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו אדם אחר אותה ההשגה, מתכוון בהם תמיד להתדמות במעשיו יתעלה..."

³² ספר קדושה, הלכות איסורי ביאה פי"ד, ה"ד [ג].

³³ ספר הקרבנות, הלכות תמורה פי"ד, הי"ז. על ההדגשה "רוב" ולא "כל" בהלכה המובאת, ראה מו"נ, ח"ג סוף פרק כו.

³⁴ המשפט הפותח את הפרק הראשון משמונה פרקים לרמב"ם (הקדמתו למסכת אבות).

³⁵ דעות פי"ג, ה"ה [ב].

תביעת חיים זו היא מהות החיים. שהרי **אין חיים אלא דעות נכונות**.³⁶ אמירה זו אינה הלך מחשבה, מגדל פורח באויר, אלא היא הלכה למעשה:

תלמיד שגלה לערי מקלט, מגלין רבו עימו: שנאמר "וחי",³⁷ - עשה לו כדי שיחיה, **וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד כמיתה חשובה**.³⁸

הלכה זו בניסוחה הנפלא של הרמב"ם,³⁹ אינה רק החיוב הטכני, אלא באה ללמד על מהותם של החיים, ועל מהותו של המוות. הלכה נפלאה זו, נוקבת הבנה עמוקה **בפער** בין יעודה המלא של התורה, לתפקיד שהתורה ממלאת היום: הלכה זו נמצאת בין דיני עיר מקלט, דינים שאינם נוהגים בשעת כתיבת שורות אלו, ומשום כך אינם נמצאים ב"שולחן ערוך" של עם ישראל. אך הלכה זו, אין רלוונטיות ממנה, היא היא ביטוי עמוק להכרת החיים, יום-יום, בזמן הזה. בהשמטתה מתלמודה של תורה, משום שאינה ישימה כעת, יש יותר מאשר החמצה עצומה של מגמתה של תורה. הלכה זו אינה בודדת, כמוה הלכות רבות העוסקות בטהרה, במקדש, בקרבנות, בסנהדרין, בנזירות ועוד. כדי להבין את מידת ההחמצה די אם נאמר שמתוך תרי"ג מצוות של תורה, רק כעשירית מהם משמשים הלכה למעשה. כדי לקנות דעה שלמה, יש להקיף את תורה שבעל פה כולה - לשון אחרת, משנה תורה.

ו. הליכות משנה תורה

משנה תורה הוא סיכומה של תורה שבעל פה כולה. הן בזמן הגלות, והן בימות המשיח, מהרה יבוא. עם שובנו ארצה (ספר זרעים), עם הכון תבניות ממלכתיות (ספר שופטים), עם שוב הקרבנות וחידוש עבודת המקדש (עבודה – קרבנות-טהרה), ויחד עם משפט עברי מלא (נזיקין-קנין-משפטים). אומנם נבצר מאיתנו לקיים את כל דברי התורה הזאת – בעוונותינו – אך לא נבצר מאיתנו מלהכיר ולאמץ שבילי מחשבה אלו.

³⁶ עיין היטב מו"נ ח"א, פמ"ב.

³⁷ דברים ד, מב; דברים יט, ד; דברים יט, ה.

³⁸ ספר נזיקין, הלכות רוצח ושמירת הנפש פ"ז, ה"א.

³⁹ הסוגיה נמצאת בבבלי, מסכת מכות דף י, ע"א: "א"ר יצחק מאי קרא (דברים ד) "ונס אל אחת מן הערים האל וחי" עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא [=עשה לו דבר שיהיה לו חיים]. תנא תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. אמר ר' זעירא מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון... והא א"ר יוחנן מנין לדברי תורה שהן קולטין? ... מאי קולטין? ממלאך המות".

הפסיקה, ההכרעה ההלכתית איננה רק לדעת מה יעשה ישראל, אלא בעיקר, מתוך המעשה, כיצד יחשוב ישראל. והנה ההלכה היא "לתקן הדעות וליישר כל המעשים" כלשונו של הרמב"ם.⁴⁰ משמעה של ההכרעה בין דעות שונות - החלוקות בדין ובמעשה, והמבטאות גישות השקפתיות שונות- היא קביעת עדיפות להיבטי החיים. המשפט התלמודי המפורסם "אלו ואלו דברי אלוהים חיים" אינו מסתיים במאזן זה בלבד, אלא בהכרעה הברורה: "והלכה כבית הלל",⁴¹ כלומר אלו ואלו מציגים היבטים נכונים של החיים, אך מוטלת עלינו ההכרעה בעדיפותו של ההיבט החשוב יותר. הבנה זו, היא הנותנת להלכה משמעות של השקפה, אם נכיר את ההלכה כולה על כל היבטיה, נוכל להבין את המארג ההשקפתי שהתורה ומוסריה מנסים לטוע בנו.⁴²

במכלול השלם של ציוויי התורה, באים לידי הכרעה כל היבטי החיים. באומרי "השלם" הכוונה על "תורה שבעל פה כולה", כולל דיני הקרבנות, דיני הטהרה, דיני מלכים וכו'. בכל דין, יש פנים אחרים שניבטים, ועל האדם לא רק לשנן הלכות אלו, לא רק לקיים אותם (או לשאוף לקיים אותן), לא רק להבין אותם, אלא להכיר בהן, לחיות אותם. תביעה זו – בוודאי תובעת מאמץ של לימוד, של תיאום הדינים ושל הסקת המסקנות. במובן זה – משנה תורה אינו רק חיבור הלכתי "לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצוות",⁴³ אלא אף חיבור עם היבטים השקפתיים, לא רק בשל שיבוצם של דברי מחשבה ומוסר, אלא כי ההלכה היא היא

⁴⁰ תיקון הדעות – במובנו של המושג דעה – הוא גם משמעו של המובא במורה נבוכים ג, נא: "ודע, כי מעשה העבודות הללו, כקריאת התורה והתפילה ועשיית שאר המצוות, אין תכליתן אלא שתוכשר [הכשרה של הרגל וסיגול, הערת המהדיר, הגר"י קאפח זצ"ל] בהתעסקות במצוותיו יתעלה מלעסוק בענייני העולם, כאילו התעסקת בו יתעלה לא בזולתו". והבאתי משפט זה כתואם למה שנכתב במשנה תורה, מפני מי שהחפץ הביאו לטעון כי אין למעשי המצוות טעם אלא עצם המעשה, ולא התודעה הנדרשת מהם, ואף גייס תרגום ישן.

⁴¹ תלמוד בבלי, עירובין דף יג, ע"א.

⁴² יש לעיתים להבחין בין ההדגשים של ההיבט המקראי (תורה שבכתב), להיבט של מוסרי התורה (תורה שבעל פה). להבנה נכונה של דברי הרמב"ם במו"נ ח"ג, פמ"א: "כי הכוונה עתה לתת טעם למקראות, לא ליתן טעמים לתורה שבעל פה", ראה מאמרו של הרב פרופ' ב.ז. בנדיקט זצ"ל בספרו "אסופת מאמרים" בהוצאת מוסד הרב קוק תשנ"ד, "מדרשי הרמב"ם – מדרש חז"ל", עמ' קפו. המאמר נחתם במילים אלו: "בסיכומו של דבר: הנטיה לראות במורה הנבוכים סטיה של הרמב"ם מדרך חז"ל ניתנת איפוא להפרכה. יתר על כן, ניתן להוכיח שלאמיתו של דבר הוא חיבור הלכתי". על דרך מטבע לשונו, נאמר אנו כי משנה תורה הינו חיבור השקפתי.

⁴³ סוף פרק ד' מהלכות יסודי התורה.

ביטויה של השקפה.⁴⁴ זו גם משמעותו של מאמר חכמים:

תנא דבי אליהו, כלל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם
הבא; שנאמר "הליכות עולם לוי", אל תקרי הליכות אלא הלכות.⁴⁵

הבנה זו משלימה היבט אחר, חשוב לא פחות בהבנה ישרה של הרמב"ם. מורה
נבוכים – "הליכות עולם" ומשנה תורה – "הלכות עולם", אחד הם בהבעתם הלכה
והשקפה המתגבשים ביחד.⁴⁶

ז. על חירות ואחריות

כדי להבין כיצד כל הלכה יש בה – במעשה ובהרהור בה- לתת לאדם דעה, נרחיק עד
הלכות קרבן שגגת ציבור.

הלכות שגגות בספר קרבנות בפרקים יב-יד עוסקות בשגגות שבית הדין הגדול,
הסנהדרין, שוגים בהוראתם לציבור, ובקרבן הכפרה המתחייב ממעשה הציבור על
פי הוראתם. יש פעמים שעל מעשה שהותר – בית הדין יחויב בקרבן ויפטור את
העושים על פיו, ויש פעמים שהסנהדרין פטור וכל אחד מהעושים בשגגה – יחויב
בקרבן אישי. נשים לב כי על שגגה חייבים בקרבן:

שהשוגג, היה לו לבדוק ולדקדק, ואילו בדק יפה ודיקדק בשאלות, לא
היה בא לידי שגגה; ולפי שלא טרח בדרישה וחקירה ואחר כך יעשה, צריך
כפרה.⁴⁷

הבנה עמוקה יותר של דיני קרבן של שגגת הוריית בית דין יכולים, אם כן, ללמד
אותנו על החלוקה בין קבלת האחריות על הפרט - האישית, המוטלת על כל אחד

⁴⁴ ראה דברי תמצית בספרו של "טברסקי ב"מבוא למשנה תורה להרמב"ם", (מהדורה עברית בהוצאת מאגנס, תשנ"א) בעמ' 270, בפרק "הלכה ופילוסופיה": "על צד האמת נקבעת כאן בתמצות נועז העובדה, שההלכה היא דו-ממדית: יש לה מימד משפטי, במובן המצומצם והריאלי של המילה; ויש לה מימד מטה-משפטי, פילוסופי; ושני אלה מרכיבים אחים הם ואין להפריד ביניהם".

⁴⁵ מסכת מגילה, דף כ"ח ע"ב.

⁴⁶ בעניין זה נכתב רבות. על כל פנים ראויים להיזכר גם דברי הגר"י קאפח: "הרמב"ם הוא אחד, הרמב"ם של משנה תורה על כל חלקיו, הוא הרמב"ם של פירוש המשנה עם כל מה שכלול בו מהקדמת זרעים כולה, שמונה פרקים, ופרק חלק, הוא הרמב"ם של מורה נבוכים כולה. ודעותיו בכל ספריו שלובים, ואחוזים זה בזה, אחד באחד ידובק ורוח לא תבוא ביניהם" (הקדמה לספר קרבנות).

⁴⁷ שגגות פ"ה, ה"ח[נ].

מאתנו, לבין קבלת האחריות על הכלל – הציבורית, המוטלת על גדולי ישראל. הפרטים רבים ואין כאן המקום לפרטם, אף על פי כן ננסה להתבונן על שלוש הבחנות חשובות. ההבחנה הראשונה בולטת מתוך הדין הבא:

”וכן אם לא היו העושים שוגגין על פי ההוראה - הרי בית דין פטורין, וכל העושים חייבין. כיצד: הורו בית דין לאכול חלב הקיבה כולו, וידע אחד מן הקהל שטעו ושחלב הקיבה אסור, ואכלו מפני הוראתם, **שהיה עולה על דעתן שמצוה לשמוע מבית דין, אף על פי שהם טועים** - הרי זה האוכל חייב חטאת קבועה על אכילתו, ואינו מצטרף למניין השוגגים על פיהם.

במה דברים אמורים, בשהיה זה שידע שטעו חכם או תלמיד שהגיע להוראה; אבל אם היה עם הארץ, הרי זה פטור - שאין **ידיעתו** באיסור ידיעה ודאית, ומצטרף לכלל השוגגים על פיהם.⁴⁸

נשווה זאת לידוע לנו אודות דיני זקן ממרא:

אבל זקן ממרא האמור בתורה - הוא חכם אחד מחכמי ישראל שיש בידו **קבלה**, ודן ומורה בדיני תורה כמו שידונו ויורו כל חכמי ישראל, שבאה לו מחלוקת בדין מן הדינין עם בית דין הגדול, ולא חזר לדבריהם אלא חלק עליהם והורה לעשות שלא כהוראתן: גזרה תורה עליו מיתה; ומתוודה, ויש לו חלק לעולם הבא.

אף על פי שהוא דן והן דנין, והוא קיבל והם קיבלו - הרי התורה חלקה להם כבוד; ואם רצו בית דין למחול על כבודן, ולהניחו - אינן יכולין, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל.

אין זקן ממרא חייב מיתה, עד שיהיה חכם שהגיע להוראה, סמוך בסנהדרין, ויחלוק על בית דין בדבר שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת [כלומר על מצוות לא תעשה], או בתפילין; ויורה לעשות כהוראתו, **או יעשה הוא על פי הוראתו** [כלומר אפילו לא הורה]; ויחלוק עליהם, והם יושבין

⁴⁸ שגגות פייג, הי"ג-יד.

בלשכת הגזית.⁴⁹

מתי אם כן הוא חייב לשמוע? מתי לא? נשים לב למקרים, שגגת הוראה היא כאשר באים להתיר דבר שאסור. ואותו גדול ישראל פסיבי במעשיו, אוסר על עצמו. בדין זקן ממרא המקרה הוא הפוך: זקן ממרא כשמתחייב על מעשהו,⁵⁰ הריהו התיר דבר שאסור בעשייה אקטיבית. אם כן, אפילו יבואו כל הסנהדרין לומר לגדול ישראל שמותר לחלל שבת באופן מסויים. האם מותר לגדול ישראל כזה לנהוג איסור בעצמו, אם יודע שהדבר אסור? התשובה היא חיובית! החרג הבודד הוא בקביעת מועדי השנה:

בית דין שקידשו את החודש - בין שוגגין, בין מוטעין, בין אנוסין - הרי זה מקודש, וחייבין הכול לתקן המועדות על יום שקידשו בו: אף על פי שזה ידע שטעו, חייב לסמוך עליהם, שאין הדבר מסור אלא להם, ומי שציווה לשמור המועדות הוא ציווה לסמוך עליהם - שנאמר "אשר תקראו אותם..."⁵¹.

הבחנה שניה היא: צריך שלתוקף ההוראה של בית הדין תהיה משמעות ציבורית, כלומר שרוב הציבור יעשה על פיהם, אך אם רק מיעוט הציבור עושה על פיהם – הרי שקרבן הכפרה על השגגה – יהיה פרטי. את מי מחשיבים בכלל הציבור השוגג, גם כאן הפרטים רבים, אך תשומת לב נוספת תגלה הלך מחשבה נדרש:

ואין משגיחין על יושבי חוצה לארץ, שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל.⁵²

כלומר יושבי ארצות נכר אפילו יהיו רוב ממשי, אין הם אלא פרטים, בהיבט האישי המצומצם. רק כאן יש קהל – כנסת ישראל, כגוף אחד בעל משמעות ציבורית.

הבחנה שלישית – אך בוודאי אינה אחרונה – והיא אולי הפרקטית ביותר לקהל הקוראים (ועתה אפשר להשתמש במילה קהל...). היא מה קורה אם הוראת הסנהדרין פשטה בציבור, ולאחר זמן נודע לסנהדרין שטעו. מעתה, משעת הידיעה של הסנהדרין ועד שעת התפשטות הדין המתוקן, על מי מוטלת האחריות? הנה

⁴⁹ ממרים פ"ג, ה"ד-ו [ד-ה].

⁵⁰ זקן ממרא מתחייב על הוראתו "בין שהיו הן אוסרין והוא מתיר, בין שהיו הן מתירין והוא אוסר" (ממרים ד, א)

⁵¹ ספר זמנים, הלכות קידוש החודש פ"ב, ה"א[ג].

התשובה :

בית דין שהורו בשגגה, ונודעה להם שגגתם - בין שהביאו כפרתן, בין שלא הביאו כפרתן - כל העושה כפי הוריתן שפשטה ברוב הציבור מאחר שידעו, הרי זה מביא אשם תלוי: הואיל והיה לו לשאול בכל עת על דברים שנתחדשו בבית דין, ולא שאל - הרי זה כמי שנסתפק לו אם חטא או לא חטא.⁵³

האחריות המהדהדת מבין דינים אלו היא עמוקה ונוקבת "לשאול בכל עת...". זו אך זוהי גם **החירות** הגדולה שבחיים. לבדוק, להתקרב לאמת, להכיר בה ולחיות אותה. גילוי זה, דא עקא, מודח ונצפן בתוך דיני שגגת בית דין, שודאי לא נטעה לומר שאינם נלמדים תדיר; ורבות, אף אינם משאיפתם של לומדי התורה.⁵⁴ **צא ולמד** כי הכרת גנזי תורה אלו, יש בהם להשיב רבות מכבודה של תורה.⁵⁵

ח. פסח - פדות נפשנו

ימים אלו, ימי חג הפסח "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום"⁵⁶. כאן הגלות הארוכה השכיחה את מהותם של ימי הפסח, עד שבשולחן ערוך "הלכות הפסח" כוללים את דיני נקיון החמץ, ליל הסדר של ימינו והתפילות. הלומד מתוך הלכות אלו בלבד, יסבור שהנה החג מתמצה במעשים המתבקשים כנדרש שם. אך האופי המקורי של החג ומשקלו המכריע הריהו קרבן הפסח, העלייה לרגל וקרבת העליה, השמחה והחגיגה, הטהרה וכל הויית הקדושה והיחד של "כל ישראל חברים ברגלי".⁵⁷ **הגע עצמך** מה בין ימי הוד והדר אלו לצמצומיניו היום. "משנה תורה" – שנכתב בחצות הליל של הגלות הארוכה ועם זאת, כאילו במנותק

⁵² שגגות פי"ג, ה"ט[ב].

⁵³ שגגות פי"ד, ה"י[ה].

⁵⁴ בדוגמא זו אפשר לראות את הפער הגדול באופן הלימוד בין שני קצותיו: לימוד ההלכה למעשה – על פרטיה ודקדוקיה, פעמים רבות מתוך הבנה שגויה שזו כל התורה. הקצה השני – הוא לימוד התלמוד (בין בבקאות, בין בפלפול) מבלי להגיע למסקנות הלכתיות – לא משום פספוס האקטואליות שלהם – אלא משום החמצת הרלוונטיות שלהם לחיי תודעה נכונה.

⁵⁵ "ואין כבוד התורה, אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה" (ספר שופטים, הלכות סנהדרין, סוף פרק כד).

⁵⁶ בבלי, מסכת פסחים, דף ה, ע"ב.

⁵⁷ ספר טהרה, הלכות מטמאי משכב ומושב פי"א, ה"א[ט].

מכל הויה גלותית - משמר את האופי המקורי, האמיתי, הנדרש והנשאף של החג, את ה"עצות מרחוק מגדול העצה": "הלכות חמץ ומצה" "הלכות קרבן הפסח", "הלכות חגיגה"... תורה שלמה, שאילולא כך אינה מושלמת⁵⁸.

שמא בשל כך, פותח מו"ר הרב קאפח זצ"ל, את ספר הקרבנות באמירה אישית כי לי נדמה כי מחמת הניתוק מתורת רבנו הגדול **לכל ענפיה** רבתה השחיתות בכל ענפי החיים... ואילו למדו הרמב"ם **בכל חלקיו** לא היו נוהגים כן.

נחתום בדברינו על הנאמר על חובתו המיוחדת של המלך להימצא תמיד עם משנה תורה (שבכתב), ובודאי היו מילים אלו מול עיני רבנו, במלאכת השמים הגדולה של ארבעה עשר כרכיו של משנה תורה:

" וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת, עַל-סֵפֶר..."

וְהִיְתָה עִמּוֹ, וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד, לְיִרְאָה אֶת ה',

לְשָׁמֹר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה, לַעֲשׂוֹתָם"⁵⁹.

⁵⁸ יהי רצון "ה' אלוהינו ואלוהי אבותינו, יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל **פדות נפשנו**" (ספר זמנים, חמץ ומצה פ"ח, ה"ה)

⁵⁹ דברים יז, יט-כ.